

Ali Canip Yöntem

HEM DİVAN, HEM HALK ŞAİRİ VAHİD MAHTUMİ

وحید مختومی

Divan Edebiyatı şairleri, tahsil görmüş zümreye hitap ettikleri için halka ait saz ve tekke edebiyatlarını lâkaydî ile karşılamışlar, ve bu edebiyatlara mensup şairleri, icap ettikçe, hakaretle anmışlardır. Meselâ bir şair, bir başkasını tahkir için:

Şirini arzleylesen tashih eder Aşık Ömer
Çünkü âsârın ankinden de ednadır henüz

demiş, bir başkası da aynı maksatla:

İşiten Yunüs ilâhisi sanur
Bu edasın gören âdem usanur

yolunda şeyler yazmıştır. Sanılır ki meşhur Nedim, bir defacık hece veznine iltifat etmiş ve bize:

Sevdiğim cemalin çünkü göremem
Çıkmasun hayalin dil-i şeydadan
Hâkpaya çünkü yüzler süremem
Alayım peyamin bâd-i sabâdan

diye başlayan bir türkü yazmıştır. Müteakip araştırmalarla sabit oldu ki, Nedim'den çok evvel bir iki şair hece veznini de kullanmıştır: Âdem Dede gibi, İtrî gibi.. Fakat bütün bunlar, Nedim'in hareketi de dahil, geçici birer heves mahiyetindedir. Fakat şu makaleyle hayat ve eserlerinden bahsedeceğimiz Vahid Mahtumî, ötekiler gibi, bir iki tecrübeyle iktifa etmemiş, bize bir taraftan kasideler, gazeller, hatta uzun mesneviler bıraktığı gibi, bir taraftan da türkü, koşma, destan gibi tamamıyla saz şairlerine hâs bir hayli eser hediye etmiştir. Bunların içinde hamasetli parçalar da vardır; işte bir tanesi:

Din uğruna geçip can ile serden
Adüvden intikam alanlardanız
Mansur ü muzaffer dönüp seferden
Behadırlıkla nam alanlardanız.

Bihude leşkerin eyleyüp tezyin
Bize arzetmesin şükûh ü temkin
Kıyas eylemesin küffar-ı bîdin
Ki biz ihtişam alanlardanız.

Farığız biz gam-ı nef'ü zarardan
Niçe gez geçtik cay-i hatardan
Derun-i tabur-ı beni Asfar'dan ¹
Sarı saçlı gulâm alanlardanız

Bizi Hak emredip gazâyâ salmış
Muinimiz olup destimiz almış
Niçe müddet küffar elinde kalmış
Memleket-i İslâm alanlardanız.

Halk-ı Âlem bilsin işbu mefhumu
Ki benim hâliyâ Örfi-i Rumî
Gazileri vasfeyleyip Mahtumî
Hünkârımdan in'am alanlardanız.

Böyle olduğu halde bu adam bugüne kadar meçhûl kalmış, edebiyatla uğraşanlar onu hatırlamamışlar; yalnız Ziya Paşa, manzum mukaddimesinde adını anmamakla beraber, Harabat'ına bu şairin bir kaç beytiyle iki uzun mesnevisini almıştır.

Zamanımızda edebiyat tarihi namı altında kaleme alınmış, çoğu birbirinden kopya edilmiş eserlerin hiç birinde bu adamdan bahsedilmediği gibi ona dair bir tetkika da tesadüf olunamamıştır.

Bunun sebebi ne olsa gerektir.

Bunun sebebini izah için şu malûmatı vermek iktiza eder:

XVIII. asrın ilk yarısında yaşamış olan Vahid Mahtumî, devrinde tanınmış bir adamdı; Üçüncü Sultan Ahmed'in silâhşorluğunu, ve Enderun'un Hazine Ağalığını yapmıştı. Divanını topladığı zaman devrin meşhur şairleri: Seyyid Vehbi, Raşid, Arpaeminizade Sami,

¹ Şair «Beni Asfar» tabiriyle, Çinleri, Japonları değil, Cermenleri kastediyor.

İzzet Ali Paşa gibi adamlar, takrizleriyle onu göklere çıkarmışlardır. Bu takrizler şairin bazı divan nüshalarında görülür. Bunlardan bir tanesini, Seyyid Vehbi'ninkini okuyalım:

Sohbeti reşk-i bezm-i Bâykara
 Şöyle hem-dem ki padişaha seza
 Şi'r-i pür-âb ü tâbı içre nihan
 Sûz-ı uşşâk u şive-i hûban
 El lisanında bir mesel vardır
 Yani derler el üzre el vardır
 Liyk kimse tefevvuk etmez ana
 Sözü üzre söz olamaz asla
 Tab'-ı tîzi yegâne-i âlem
 Buna benzer mi hiç Vahîd-i Acem
 Aldı endek zamanda meydanı
 Etti pesmande cümle yârânı
 Atı oynagı vadi-i irfan
 Dest-huş ana kûy-ı istihsan
 Olmada dest-i himmetinde pedid
 Gâh Çevgân-ı hame gâh cirid
 Lâl eder gâh söylese türkü
 Acem ü Hind ü Özbek ü Türk'ü
 Uyamaz ana kimse zemzemedede
 Ayağın alamaz tekerlemedede
 Keşb ile bu kemal girmez ele
 Dâd-ı Hak'tir derim ben ana hele

Fakat, 1129/1717 yılı esnasında, şairin ifadesine göre kendisinin bile hatırlayamadığı, bir suç sebebiyle, birden bire gözden düşmüş, önce hapsedilmiş, sonra İstanbul'dan çıkarılmıştır. İşte müteakiben yani 1132/1719-1720 de kaleme alınmış olan Sâfaî ve Salim tezkerelerinde, saraydan koğulan bu beşbaht adamın adına bittâbi tesadüf edilmez. Zamanımızda Vahîd Mahtumî'nin mensi kalması, devrinin tezkerelerinde adının geçmemesinden dolayıdır. Ondan, ancak XVIII. asrın sonunda yazılan Ramiz tezkeresinde bahsedilmiştir. Nitekim, aynı devirde yetişen meşhur Koca Ragıp Paşa, bu şaire nazîre olarak yazdığı bir gazelin maktainda, ondan şöyle hürmetle bahseder:

Vahîd-i nükte-sence Ragıbâ el arkası yerde
 Hususâ bu zemin-i taze tarh u ter hususunda

Vahid Mahtumi Divanı'nın İstanbul Kütüphanelerinde sekiz kadar nüshası vardır. [Emiri'de 491, Veliyeddin-Efendi'de 2678, Lala İsmail'de 499, Hacı Mahmud Efendi'de 3505 ve 5170, Üniversite Kütüphanesinde 772, 1757 ve 5490 numaralarda]. Bunlar arasında yalnız Emiri nüshasıyla Üniversite Kütüphanesindeki 5490 numaralı nüshada, hece vezniyle yazılmış, manzumeleri görülüyor. Üniversite nüshası bugün İstanbul'da değildir. Kayseri Ziraat Bankası müdürü Fahri Biçe'de de güzel bir nüsha olduğu işitilmişse de, bu zat, kendisindeki nüshada hece vezni ile yazılmış manzumeler olmadığını bildirmiştir. Emiri nüshasında, millî vezinle yirmi kadar manzumeye rastlanıyor. Fakat, yazık ki, bu nüshanın bu kısmından bazı sayfalar ziyaa uğramıştır. Eski kütüphanelerimizin mecmualar kısmında, bu şairin bazı manzumelerine tesadüf edilir.

Edebiyat Fakültesinin iki yıl önceki mezunlarından Ahmed Önder, tavsiyemle, Vahid Mahtumi hakkında bir mezuniyet tezi vücuda getirmiştir. Bu hem divan, hem halk şairi olan adama dair, yeni yeni etüdlerin meydana konması, temenniye şayandır.

Vahid Mahtumi'nin hayatı:

Şairin hayatını, kendi eserlerinden, bilhassa «Lâle-zar» adlı uzun mesnevisi ile, divanına takriz yazanların ifadelerinden ve biraz da Ramiz tezkeresinden istifade ederek ortaya koyabiliriz:

Vahid Mahtumi, İstanbulludur. Enderun'dan yetişmiştir. Güzel ata biner, cirit oynamada mahirdir. Müsikişinâstır, besteleri vardır, saz da çalar, sesi de güzeldir. Klâsik musikide mahareti olduğu gibi, halk türküleri söylemekte de yektâdır. Nükteperdazdır. O zamanın eğlencelerinden tekerlemede birincidir. Bütün bu sebeplerle Üçüncü Sultan Ahmed'in teveccühünü kazanmıştır. Yanından ayırmıyor. Mahremidir, Silâhşorlarından. Enderun'da Hazine Ağalığı da etmiştir. Şiirlerini 1129 da hükümdarın emriyle toplamış, divanını vücuda getirmiştir. Fakat, aynı yıl esnasında önce hapsedilmiş, sonra da sürülmüştür. 1129 da Hazine Ağası Abbas Ağa'ya sunduğu kasidesinde şunları söylüyor:

Habs namıyla eğer Cennet'e girse âdem
Gülşen-i Cennet olur başına anın zindan
Günehim niydiğünü bilmez iken kimse, yine
Rûz ü şeb olmadayım nâveg-i sad-ta'na nişan
Döndüm ol-Yûsif-i güngüşteye kim anı Aziz
Bigünah eyledi zindan-ı belâda iskân

Hakkıma şimdi hep ihvan-ı bed-endiş benim
Kimi âşık, kimi sârik diye eyler bühtan..

diyor. Sürgün bulunduğu Tesalya Yenişehirinde, kaleme aldığı «Lâle-zar» adlı Şehrengiz'ini, Damad İbrahim Paşa devrinde Kaptan Paşalık eden Kaymak Mustafa Paşa'ya ithaf etmiştir. Bu uzun mesnevisinin sonunda:

Altı yıldır ki zâr ü mehcûrum
Gurbet-elde iyaldan dûrum
Düşmenin bilmem özr edem her bâr
Günehim bilmem edem istigfar

Bâb-ı tevbe olundu mu münsed
Ne günehtir ki affolunmaz ebed
Kalbzenlik mi eyledim bir an
Yoksa yazdım mı sâhte ferman
Harem-i ehl-i ırza mı girdim
Düşmen-i dine kal'a mı verdim...

diyor. Fakat bütün bu yalvarışlar hiç bir fayda vermemiştir. Şair, Üçüncü Sultan Ahmed'in hal'ı üzerine, tâ 1143 de İstanbul'a dönebilmiştir. Zamanın hükümdarı Birinci Sultan Mahmud'a da bazı kasideler sunmuşsa da, yüz bulamadığı seziliyor. Ve zaten çok yaşayamamış, 1145 de ölmüştür.

Eserleri:

«Divan»: Elde mevcut divan nüshalarının en dolgunu, içinde bazı varakların ziyana rağmen, Emiri nüshasıdır. Okunaklı ve güzelce bir nesihle 1168 de yazılmıştır. Bütün takrizler bunda tamamdır. Müteaddit nait ve kasideden, tarih, müseddes, terkip ve terci-i bentden başka 192 gazel, 71 şarkı ve türkü ve hayli kıt'a, rubai ve beyitler..

«Lâle-zar»: Yukarda anlattığımız gibi, bu uzun mesneviyi, menfi bulunduğu Yenişehir'de kaleme almıştır. Kaptan Mustafa Paşaya gönderdiği bu manzumesi bir Şehrengiz'dir. Noksan bir sureti Harabat'ın üçüncü cildinde basılmış olduğu gibi, bazı divan nüshalarında, bilhassa Emiri nüshasında tamamı vardır.

«Sergüzeşt-i Garib-i Bağdadî»: Bu manzum bir hikâyedir. Harabat'ta ve bir kısım divan nüshalarında vardır.

«Tarih-i Vahid-i Mahtumî»: 1125 de Şehit Ali Paşanın Mora seferinde Üçüncü Sultan Ahmed Serez ve Kavala'ya kadar bir seyahat icra etmiştir ki, beraberinde bulunan şair, bu seyahati günü gününe manzum ve mensur olarak kaleme almıştır. Bir nüshası Üni-

versite kütüphanesinde 340 numarada mukayyet olduğu gibi, Emiri kitapları arasındaki divanının sonunda da münderiştir.

**

Yukarda söylediğim gibi, şairin kaleme aldığı milli vezinli türküler Emiri nüshasında göze çarpmaktadır. Fakat, bir kısmı ziyâa uğramıştır. Şimdi İstanbul'da bulunmayan Üniversite kütüphanesi nüshası elde edildikten sonra — ki bu nüshanın mükemmel olduğu şüphesizdir — bu türkülerin neşri edebiyat âlemimiz için kazançlı bir hadise olacaktır. Burada birkaç misal vermekle iktifa ediyorum:

Tenha komaz gamın âşık-ı zârı
Refakat olunca böyle gerektir
Fehmeyler nigâhın ağyar ü yârı
Firaset olunca böyle gerektir.

Tefrikımız ister iken o bed-kâr
Benimçin rakibe eyledin âzâr
Hatır-ı âşık-ı şeyda-yı, ey yâr,
Siyanet olunca böyle gerektir

Acep mi dil versem sen şehlevende
Reftarın bulunmaz serv-i çemende
Mir'ata ruhsarın eyledi hande
Letâfet olunca böyle gerektir

Evc-i melâmette, ey yüzü mahım
Kaldı gitti necm-i baht-ı siyahım
Zahm-i gamzen işler sinede şâhım
Alâmet olunca böyle gerektir

Nazar eyle ey dil Mahtumî zâra
Nice şöret vermiş fenn-i eş'ara
Bir buseye vermiş her beyti yâra
Zarafet olunca böyle gerektir

★

Zulmet-i Hecr ile oldum siyeh-rûz
Hurşid-i rahşanım ne zaman gelir
Beni şad eylemez gelse bin nevruz
Afet-i devranım ne zaman gelir

Bir şahin bakışım var idi kolda
Pervaz urup gitti kolumdan ol da
Baş yasdıkta, kulak seste, göz yolda
İzzetli mihmanım ne zaman gelir

Nice gündür eylemedim merhabâ
Çektğim meşakkat olmasın hebâ
Başın için lütfet söyle ey sabâ
Gonçe-i handanım ne zaman gelir

Gözden nihan olup rûy-i canane
Hasreti gönlümü etti divane
Bâl ü per yakmağa hem-çü pervane
Şem'-i şebistanım ne zaman gelir

Ben âşıkım bana kâr eylemez pend
Mümkün mü cünunu zabteylemek bend
Olmuşum Mahtumî-sıfat müstemend
Derdime dermanım ne zaman gelir

Divan edebiyatına ait manzumeleri de, emsalinden aşağı görünmez. İşte bir gazeli:

Rahat, ricali devleti hiç bilmemektedir
Devlet ricali, rahati hiç bilmemektedir
Keşfoldu halka şeyh-i keramet-füruşumun
Arifliği, kerameti hiç bilmemektedir
Nadanlık etme, kubhunu öğrenme kimsenin
Dânâlık ol kabahati hiç bilmemektedir
Kâlây-i nâzın aşika erzan verilmesi
Kadr-i metâ-ı vüslatı hiç bilmemektedir
Bu tenknay-i âlem-i fanide ey Vahîd
Rahat rical-i devleti hiç bilmemektedir.

O bu gazelinde de görüldüğü gibi ekseriya dokunaklı sözlerden kaçınmamaktadır. Nitekim, diğer bir gazelinde:

Mürayiler gelür mestane hep mezhepce söz söyler
Müdahin-veş ki ehl-i devlete meşrepce söz söyler

diyor. Eğer bu gibi harf-endazlıkları, esas mizacının ifadesi ise, bu kafada bir adamın temelluk ve riyaya melce olan sarayda pek

çok barınmayacağı şüphesizdir. Aşık tabiat olduğu, gezdiği, tozduğu yerlerde, meselâ Dimetoka'da, Serez'de, Selânik'te, Yanya'da, Yenişehir'de güzellere karşı yazdığı gazellerden, kıt'alardan anlaşılıyor.

Ramiz tezkeresi şairin kaside ve gazellerinde Vahîd, şarkılarında Mahtumî mahlesini kullandığından bahsediyor. Maahaza bu iki mahlesi ekseriya bu şekilde kullanmakla beraber, bâzan gazellerinde «Mahtumî» ve şarkılarında «Vahîd» dediği de görülmektedir. Fuad Köprülü, Saz Şairleri Antolojisi'nin ikinci cildinde, Mahtumî mahlesli bir saz şairinin bir türküsü ile bir koşmasını almıştır ki, bu parçalar da meçhûl bir adamın değil, şu bahsettiğimiz Vahîd Mahtumî'nindir.